

ԳԱՅԱՆԵ ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական վարչության գլխավոր մասնագետ, արդարադատության մայրը

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾ ՎԱՐՔԻ ՆԿԱՏՍԱՍԲ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հասարակության և հասարակական կարգի պահպանման հիմնախնդիրը անքակտելիորեն կապված է սոցիալական վերահսկողության երևույթի հետ: Հնարավոր չէ որևէ հասարակության գոյությունը առանց սոցիալական վերահսկողության իրականացման: Այն բնորոշ է պատմական զարգացման բոլոր փուլերում գտնվող բոլոր հասարակություններին և ապահովում է դրա նորմալ գոյությունն ու զարգացումը: Այս հասկացության տարողունակ իմաստը բարդեցնում է դրա վերաբերյալ միատեսակ մոտեցումների ներկայացումը, քանի որ լինելով բազմաֆունկցիոնալ և համընդհանուր բոլոր սոցիալական ինստիտուտների համար, փոխկապակցում է սոցիալական ինստիտուտների ներդաշնակ փոխազդեցության համակարգը, նորմերի, արժեքների և վարքագծի ամբողջականությունը և ի հայտ բերում դրանց խախտման յուրաքանչյուր դեպք: Եթե փորձենք սահմանել սոցիալական վերահսկողությունը, այն խրախուսանքի և պատժի ինստիտուտների ամբողջություն է, որը ուղղորդում է հասարակության անդամների գործունեությունը, խրախուսում ընդունելի վարքագիծը, պատժում անցանկալի վարքագիծը:

Ամերիկյան սոցիոլոգիական դպրոցի ներկայացուցիչ Տ. Պարսոնսը սոցիալական վերահսկողության խնդիրը դիտարկում է սոցիալական համակարգի պահպանման՝ դրան բնութագրող գործառույթների ապահովման և անհատի կողմից այդ գործառույթները իրականացնելու մոտիվացիայի ստեղծման ֆունկցիոնալիստական մոտեցման շրջանակներում: Ըստ հեղինակի՝ վերահսկողությունը սոցիալական համակարգի ներսում տեղի ունեցող գործընթաց է, որը հակազդում է շեղումներին և դրանց միտումներին: «Սոցիալական վերահսկողության շնորհիվ շեղումը հեռացվում է, և սոցիալա-

կան համակարգը վերադառնում է իր նախկին վիճակին¹:

Բերգերը քննարկում և առանձնացնում է սոցիալական վերահսկողության 6 մեխանիզմներ, այն է՝

1. պետաիրավական ճնշում. բռնությունը՝ ֆիզիկական ուժը, սպառնալիքը, բռնության ընդհանուր կիրառման գիտակցումը,
2. տնտեսական ճնշումները, այդ թվում՝ եկամտոտ կորցնելու վախը,
3. վերբալ կամ հոգեկան ճնշում, այդ թվում՝ համոզելը, բամբասանքը, շանտաժը, և այլն,
4. բարոյականություն, սովորույթները և նիստուկացը,
5. մասնագիտական վերահսկողություն՝ պաշտոնական, աշխատանքային, գործընկերային,
6. Ընտանիքը և անձնական ընկերները²:

Որպես մեկ միասնական համակարգ՝ այն գործում է անձի, խմբի և հասարակության շերտերում կամ մակարդակներում. ցանկացած նորմ կարգավորվում է նախ անձի գիտակցության մեջ, որտեղ, ըստ անձի արժեքային դիրքորոշումների, նա կատարում կամ չի կատարում որոշակի գործողություն՝ դրանով նպաստելով կամ հակազդելով սոցիալական վերահսկողության գործընթացին: Եթե անձի, խմբի հասարակության և պետության արժեքները նույնանում են, որը հնարավոր է պատկերացնել միայն իդեալական հասարակության դեպքում, ապա գործում է Դյուրկհեյմի սոցիալական համերաշխության ողջ պատկերը:

Այսպիսով, սոցիալական վերահսկողության համակարգի գործառնության մեջ կարելի է առանձնացնել երկու կողմ՝ նորմատիվային, որը ուղղված է վարքը կարգավորող արժեքանորմատիվ կարգավորիչների գործողությանը, և ինստիտու-

www.lawinstitute.am

ցիոնալ, որը իրականացվում է սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտների միջոցով, որոնք պատմական ձևավորման և զարգացման արդյունք են:

Սոցիալական վերահսկողության համակարգի իդեալական գործառնության դեպքում բացառվում է ցանկացած շեղում և ապահովվում է հասարակական համերաշխություն: Սակայն հասարակության՝ որպես սոցիալական համակարգի էական հատկանիշներից է շեղումը և դրա առավել վտանգավոր դրսևորումը՝ հանցագործությունը: Իրավական տեսանկյունից հանցագործությունը տվյալ պետության շրջանակներում քրեական օրենսդրությամբ նախատեսվող արարք է, որի համար սահմանվում է պատիժ: Հանցագործությունը շեղվող վարքի առավել վտանգավոր և հասարակայնորեն անընդունելի արարք է: Մյուս իրավախախտումներից հանցագործությունը տարբերվում է և՛ արարքի վտանգավորության աստիճանով, և՛ արարքը կատարող անձի վտանգավորությամբ, ինչի պատճառով էլ առավել հաճախ հանցագործություն կատարած անձը մեկուսացվում է հասարակությունից, դատապարտվում ազատազրկման: Սոցիոլոգիական տեսանկյունից հանցագործությունը սահմանվում է որպես սոցիալական նորմերի խախտում, այն բնութագրվում է որպես անբարոյական, հասարակության համար պատժելի երևույթ՝ դատապարտելի տվյալ հասարակության շրջանակում գործող արժեհամակարգի շրջանակում: Հանցագործ վարքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացվում է սոցիալական վերահսկողության բոլոր միջոցներով՝ նման վարքը կանխելու, պատժելու, հանցագործին ուղղելու միջոցներով: Հասարակությունը, տարբերակելով հանցագործ վարքը շեղվող վարքի այլ տեսակներից, ձևավորել է մաս հատուկ ինստիտուտներ, որոնք կոչված են եղել հենց հանցագործ վարքի նկատմամբ վերահսկողությանը: Այս ինստիտուտները ձևավորվել են շատ վաղ պատմական շրջանում և ուղղված են եղել այնպիսի նորմերի խախտման դեմ, որոնք տվյալ հասարակությունում ընկալվել են որպես համընդհանուր կարգի խախտում: Հասարակական կարգը խոչընդոտողների կամ խախտողների նկատմամբ եղել է պատժելու, վախեցնելու, ստիպելու ինստիտուտներ: Այսինքն՝ պատմականորեն սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտները ձևավորվել են որպես պատժի ինստիտուտներ:

Նախնադարյան, արխայիկ հասարակությունում սոցիալական վերահսկողության մեխանիզմը շատ պարզ էր. ավանդույթն էր սահմանում ընդունելի վարքագծի ձևերը և ցեղախմբի յուրաքանչյուր անդամ խրախուսվում կամ պատժվում էր համապատասխան գործող ավանդույթային նորմերի:

Առաջին նորմերը ստեղծվեցին որպես տաբուներ՝ պահպանելու այն ամենը, ինչը սուրբ և նվիրական է, և մյուս կողմից պատժելու այն գործողությունները, որոնք անարգել կամ վիրավորել էին այդ սրբությունը: Առաջին նորմերի կիրառման պրակտիկան իրականացնում էին մեծ հեղինակություն ունեցող անձինք՝ հոգևոր առաջնորդները կամ ցեղերի առաջնորդները: Նրանք օժտված էին տաբուն խախտողի նկատմամբ պատժի գործառնություններն իրականացնելու իրավունքով: Աստիճանաբար սոցիալական վերահսկողությունը տաբուների պարտադիր կատարման պահանջից վերածվեց նորմերին ենթարկելու մեխանիզմների: Այդ մեխանիզմները դարձան սոցիալականացման և պետական հարկադրանքի նախատիպեր, քանի որ ընտանիքի և պետության ստեղծմամբ կատարվեց սոցիալական վերահսկողության բարդացում: Չնայած դրան՝ մինչև 18-19-րդ դարերը անգլիական դատարաններում դատական վճիռները հարուցվում էին որպես «անգիայի թագուհին ընդդեմ բանտարկյալի» ձևով: Պատժի խնդիրը հանցագործ վարքի փոխհատուցումն էր, հետագա հանցագործությունների կանխումը և արդարության վերականգնումը: Ընդ որում որքան դաժան և հասարակայնորեն ցուցադրելի վայրում էր իրագործվում պատիժը, այնքան արդյունավետ էր այն համարվում հենց հետագա հանցագործությունների կանխման համար: Տիպիկ օրինակ էր այն, որ անգլիական օրենսդրությունը միջին դարերում աղքատ թափառաշրջիկներին ենթարկում էր մահապատժի:

Մարդկության պատմական զարգացման արդյունքում վերահսկողության հիմնական միջոցը՝ միաբևեռ ազդեցությունը զիջեց ազդեցության և սանկցիաների բազմաբնույթ ձևերի և ինստիտուցիոնալացվեց: Միջնադարյան պետությունում սովորույթը որպես վերահսկողության միջոց իր տեղը աստիճանաբար զիջեց ընտանեկան, բարոյական, կրոնական նորմերին:

www.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Միջնադարյան հասարակությունը ձևավորեց սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտները որպես բազմակողմ, սակայն հատկապես կրոնական նորմերի վրա հիմնված: Այս ժամանակահատվածում սոցիալական վերահսկողության կարևորագույն միջոց էր կրոնը, որը որպես սոցիալական ինստիտուտ վերահսկողություն էր իրականացնում բոլոր մյուս ինստիտուտների վրա, այդ թվում՝ ընտանիքի, որը համարվում է սոցիալական վերահսկողության առաջնային և բոլոր մյուս ինստիտուտների ներգործությունը կրող ինստիտուտ: Ընտանիքը սոցիալականացման և վերահսկողության գործում իր դերակատարումը պահպանել է նաև արդի հասարակությունում: Ընտանիքում առաջնային սանկցիաների միջոցով ձևավորվում են վարքի առաջին կողմնորոշիչները: Կախված ընտանիքի արժեքային համակարգից՝ երեխային կարող են տրվել տարբեր արժեքներ, սակայն համընդհանուր մշակութային համակարգում այդ արժեքները համընդհանուր ընդունելի են: Շատ հաճախ ընտանիքը չի կարողանում ապահովել սոցիալական վերահսկողության գործառույթը, դա բնորոշ է հատկապես ռիսկի ընտանիքներին, որտեղ սոցիալականացման գործընթացը ամբողջական չի իրականացվում, առկա է հակասոցիալական վարքագիծ ընտանիքի անդամների մոտ: Այսպես, թմրամոլ ծնողների երեխաները, որքանով էլ որ տեղեկացվեն թմրամոլության բացասական հետևանքների վերաբերյալ, շատ մեծ հավանականություն ունեն վերցնելու այդ բացասական օրինակը: Հակահասարակական արժեքների յուրացումը ընտանիքից դուրս կարող է տեղի ունենալ հակասոցիալական վարքագիծ ունեցող միավորումների շրջանում, որոնք ընդգրկում են ընտանեկան ազդեցությունից դուրս մնացած անձանց:

Սկսած 18-րդ դարից, գործող նորմերին չենթարկվելու նկատմամբ կիրառվող պատժամիջոցները աստիճանաբար հումանիզացվեցին: Ընդ որում այդ գործընթացում շատ լուրջ փոփոխության հիմք հանդիսացավ իտալացի հետազոտող Չեզարե Բեքարիայի «Հանցագործությունների և պատժի մասին» աշխատությունը, որը քննադատելով հանցագործներին խստագույն պատժելու վրա հիմնված արդարադատության համակարգն ու գործող ինստիտուտները, առաջ քաշեց կատարված հանցագործությանը համարժեք պատիժ սահմանելու սկզբունքը: Դյուրկհեյմը, շարունակելով Բեքարիա-

յի մոտեցումը, առաջ քաշեց պատիժների և սոցիալական վերահսկողության տարբեր միջոցների էվոլյուցիայի գաղափարը: Ըստ նրա՝ պատիժը սոցիալական վերահսկողության բնական միջոց է բոլոր հասարակություններում, սակայն այն յուրաքանչյուր հասարակությունում բնութագրվում է հենց հասարակական հարաբերությունների զարգացման աստիճանով: Տոտալիտար և չզարգացած հասարակություններում կիրառելի են առավելապես խիստ և դաժան պատիժները, քաղաքակիրթ հասարակություններում դրանք առավել քան հումանիստական են:

Պատժելուն զուգահեռ առաջ եկան նաև կանխելու մեխանիզմը և պատժամիջոցների հումանիզացումը՝ որպես հանցագործության կանխման ինստիտուտներ: Լուսավորչականության ժամանակներից սկսած ձևավորվեցին արդի հասարակությունների նախատիպերը, որտեղ սոցիալական վերահսկողության համակարգում առաջնային մշակություն ստացան իրավունքի նորմերը: Այս տիպի հասարակություններում սոցիալական այլ ինստիտուտները, ինչպիսիք են ընտանիքը, կրոնը որպես սոցիալական վերահսկողության միջոցներ, աստիճանաբար իրենց տեղը զիջեցին իրավական ինստիտուտներին, հասարակական հարաբերությունների զգալի մասը իրավական կարգավորում ստացավ, բարդացավ, հետևաբար սոցիալական վերահսկողության առանձին գործառույթը այլևս իրականացվում էր տարբեր կազմակերպությունների, կառույցների և սոցիալական ինստիտուտների կողմից որպես մեկ միասնական համակարգ, որոնք հիմք հանդիսացան արդի հասարակությունների սոցիալական վերահսկողության պետաիրավական միջոցների զարգացմանը: Բնականաբար, ավտորիտար պետություններում համակարգը բնութագրվում էր որպես ավտորիտար, ամբողջատիրական մեթոդներով վերահսկողություն իրականացնող կառույց, հետևաբար այն մեխանիզմները, որոնք գործի էին դրվում տարբեր սոցիալական ինստիտուտների կողմից, լեզիտիմացված էին ավտորիտար իշխանության ուժով և գաղափարախոսությամբ: Այսպես, խորհրդային հասարակությունում այդ միջոցները տոտալ վերահսկողության հատկանիշ ունեին, որը լեզիտիմացված էր համապատասխան գաղափարախոսության ներքո. այն խրախուսվում և գործի էր դրվում, ինչի արդյունքում հասարակական կյանքի

բոլոր ոլորտները գտնվում էին վերահսկողության ներքո: Դեմոկրատական զարգացման ուղին որդեգրած արևմտյան պետություններում սոցիալական վերահսկողության համակարգը զարգացավ անձի և պետության միջև ձևավորված հավասարակշիռ փոխհարաբերությունների հիման վրա, ինչի պարագայում հարկադիր միջոցները լեգիտիմ են ոչ միայն իշխանության, այլև հասարակության մեծամասնության կողմից:

Այսպիսով, հանցագործ վարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության պատմական զարգացման ողջ ընթացքը ցույց է տալիս, որ այն արտացոլում է հասարակական հարաբերությունների ողջ էությունը, և փոփոխվում դրանց տեղաշարժերի դեպքում: Հենց սա է պատճառը, որ խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո արմատական տրանսֆորմացիոն փոփոխություններ կրած նախկին ԽՍՀՄ-ի տարածքի բոլոր հասարակություններում համակարգը ենթարկվեց տրանսֆորմացիոն խորքային գործընթացների, ամբողջությամբ վերափոխվեց՝ սկսած արժեքներից և նորմերից մինչև սոցիալական ինստիտուտների գործունեություն: Անշուշտ այս փոփոխություններից գերծ չէր նաև հայ հասարակությունը: Շատ տեսաբանների կարծիքով՝ հայ հասարակության տրանսֆորմացիոն շրջանը շարունակվում է առ այսօր: Տրանսֆորմացիոն գործընթացները ընդգրկել են հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները, այդ թվում՝ սոցիալական վերահսկողության համակարգը, որում կարելի է առանձնացնել .

1. սոցիալական վերահսկողության հիմքը կազմող արժեքանորմատիվ կարգի տրանսֆորմացիա, նորմերի և արժեքների արմատական փոփոխություն,

2. սոցիալական վերահսկողության գործառույթն իրականացնող սոցիալական ինստիտուտների տրանսֆորմացիա. կառուցվածքային փոփոխություններ և ինստիտուցիոնալ վերակազմավորումներ:

Տրանսֆորմացիոն գործընթացների ողջ անոմիկ առանձնահատկությունը նրանում է, որ արժեքների և նորմերի վակումը, այնուհետև դրանց փոխակերպումն ու զարգացումը տեղի են ունենում առանց որոշակի վեկտորային ուղղվածության, ավելի շատ տարերայնորեն: Նոր արժեքների ձևավորումը, ի տարբերություն նորմատիվային կարգի, շատ ավելի դանդաղ գործընթաց է,

հետևաբար արդի շրջանում հակասություն է առաջացել նաև արժեքների և նորմերի միջև: Հայ հասարակության արժեքների լուրջ ուսումնասիրություններ է կատարել սոցիոլոգ Գ. Պողոսյանը: Ըստ հեղինակի՝ առօրյա գիտակցություն սովորաբար չափազանցնում է բարքերի անկման աստիճանը, ինչը բնական հոգեբանական հետևանքն է մարդկանց մոտ ծագող այն տագնապալի զգացողության, որ հասարակությունում ուժեղանում է «ամեն ինչ թույլատրվում է» սկզբունքը: Հեղինակի կողմից կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ արդի հայ հասարակության արժեքային համակարգում գերակա են նյութական բարիքների, փողի, հարստության արժեքները որպես ընտանիքին և մերձական միջավայրին բարօրության նախապայման: Անշուշտ, եթե դիտարկենք հանցագործությունների և շեղվող վարքի Մերտոնի տեսությունը, ապա առաջնային բարիքների անհասանելիությունը բերում է լարվածության, ինչն էլ հանցագործության հիմնական պատճառն է: Միևնույն ժամանակ պետությունից հարկ թաքցնելու, պետությանը խաբելու կոմունիստական հասարակարգից մնացած սովորույթները դեռևս խոր հիմքեր ունեն և չեն դիտվում որպես հանցագործություն: Այսպիսով, բարոյական նորմերի թուլացումը, նյութական արժեքների գերակա լինելը դրանց զուգակցող երևույթների դրսևորմամբ՝ մարզինալ խմբերի ձևավորմամբ, կոռուպցիայի զարգացմամբ, թմրամոլության աճով, նպաստավոր պայմաններ են հանցագործությունների կատարման համար: Այս խնդիրները առկա են բոլոր հասարակություններում, սակայն շատ ավելի արդիական և սուր՝ փոքր և զարգացող, տրանսֆորմացվող հասարակություններում, որոնք մի կողմից չեն ստեղծել ինքնակարգավորման մեխանիզմներ, մյուս կողմից ընդգրկվում են գլոբալ գործընթացների մեջ: Ինչպես նշում է ամերիկացի քրեագետ, սոցիոլոգ Գ. Նյումենը, տնտեսապես զարգացած և կայուն ժողովրդավարություն ունեցող պետություններում, ինչպես օրինակ ԱՄՆ-ում, հանցագործությունների տեսակարար կշռի բարձր ցուցանիշը ավելի քիչ վտանգավոր է քան զարգացող երկրների ավելի ցածր ցուցանիշը. հանցավորության այդ աստիճանը այդքան բացասական ազդեցություն չի թողնում հասարակության բարոյական գիտակցության վրա, որքան փոքր հասարակություններում կատարվող հանցագործությունները: Այս բնութագրու-

մը շատ բնորոշ է և մեր հասարակությանը, որտեղ խիստ նվազել է սոցիալական վերահսկողության առաջնային ձևերի ազդեցությունը, նոր ստեղծվող իրավական միջոցները չեն կարողանում ամբողջականության մեջ մտնել վերահսկողության այլ միջոցների հետ և առաջանում է լարվածություն ոչ միայն հասարակության անդամների, այլ՝ տարբեր սոցիալական ինստիտուտների, դրանց դերակատարումների միջև: Եվ այսպես, չլուծելով իր ներքին սոցիալական կազմակերպման խնդիրները, մեր հասարակությունը ներգրավվել է գլոբալ աշխարհի համաշխարհային միտումների հետ, ինչը շատ ավելի վտանգավոր հետևանքներ կարող է ունենալ: Մի շարք հեղինակներ այս երևույթը բնութագրում են որպես կրիմինալիզացիա կամ քրեականացում: Ընդ որում այս միտումը հատկանշական է ողջ երկրագնդին: Այսպես, եթե 20-րդ դարի սկզբին հանցագործության ցուցանիշը հաշվարկվում էր 1-1.5% ընդհանուր երկրագնդի բնակչության թվով, ապա ՄԱԿ-ի վերջին տվյալներով այն արդեն կազմում է 5%: Վերջին 30-40 տարվա ընթացքում այն միջինում աճել է 3-4 անգամ: Միայն մեկ տարում ամբողջ աշխարհում հաշվարկվում է գրանցված հանցագործությունների միջինը 400-500 մլն դեպք: Այս միտումը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով՝ հանցագործությունների մասնագիտացմամբ, դրանց ինտենսիվ դառնալով, կազմակերպված հանցագործությունների աճով և հանցավորության կառուցվածքային փոփոխությամբ, իշխանական մարմինների կոռումպացվածությամբ, ՉԼՍ-ների բովանդակության քրեականացմամբ, մտավոր՝ ինտելեկտուալ հանցագործությունների աճով, հանցագործությունների անպատժելիության հետևանքով, կոռուպցիայի աճով, ամենօրյա կենցաղում քրեական վարքագծի տարրերի ներմուծմամբ և դրանց ընտելացմամբ: Այս գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցությունը ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է առանձին ուսումնասիրություն կատարել, սակայն միևնույն ժամանակ կարելի է դրանք ուսումնասիրել մեկ միասնականության մեջ, քանի որ դրանք փոխկապված են և անմիջականորեն ներազդում են մեկը մյուսի վրա՝ որպես հանցագործության և սոցիալական վերահսկողության միջոցների ներգործություն: Այսպես, ՉԼՍ-ները, որոնք վերջին 20 տարիներին հիմնականում շրջանառում են քրեական թեմատիկան, իրենց բացասական ազդեցությունն են թողել հան-

ցագործ վարքի տարածման վրա: Սակայն եթե ԱՄՆ-ում և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում այս երևույթի դեմ առկա է սոցիալական իմունիտետ, ապա ԱՊՀ երկրներում, նաև Հայաստանում այն վերահսկողության ենթակա չէ և ունենում է իր լատենտային ազդեցությունը վարքի, հատկապես անչափահասների վարքի ձևավորման վրա: Այս ընդհանուր միտումները ստիպել են միջազգային հանրությանը և առանձին պետություններին մեծ ուշադրություն դարձնել սոցիալական վերահսկողության հատկապես պետաիրավական միջոցների կիրառմանը, այդ նպատակով բարելավել ինչպես օրենսդրությունը, այնպես էլ դրա կիրառման պրակտիկան՝ ընդունված նորմերի արդյունավետությունը և դրանց գործունակությունը, այսպիսով, եթե պատիժը չի կիրառվում հանցագործություն կատարած անձի վրա, դա թուլացնում է սոցիալական վերահսկողության համակարգի արդյունավետությունը: Ինչպես նշում են ռուս տեսաբաններ Կրիվոշելը, Շաշկովը երբ չեն գործում իրավունքի նորմերը, դրանց փոխարինում են անհատական, խմբային կամային նորմերը և դրան համապատասխան վերահսկողության միջոցները, ինչը էականորեն նվազեցնում է պետաիրավական վերահսկողության արդյունավետությունը: Անպատժելիությունը ծնում է նոր հանցագործություններ: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է հենց իրավունքի և օրենքի, պատժի և դրա անխուսափելիության նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությունը, այս ինստիտուտների գործառնության արդի մոտեցումների ներդրումը և իրագործումը: Ընդհանուր առմամբ ամբողջ աշխարհում այս մարմինները՝ ոստիկանությունը, դատական և պատժի համակարգը առավել իներտ են, քան մյուս ինստիտուտները: Դրանց գործունեությունը հաճախ կարծրատիպային է և չի փոփոխվում իրավական նորմերի փոփոխմանը համաչափ: Այսինքն՝ միայն օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում հնարավոր չէ հասնել դրանց գործառնության արդյունավետության բարձրացման, եթե առկա չէ նոր մտածողության ու գաղափարախոսության ներդրում: Այս իմաստով ռուս հեղինակ Լուրենը ընդգծում է, որ պետք է օրինակ վերցնել այնպիսի երկրների փորձից, որտեղ սոցիալական վերահսկողության համակարգում հավասարաչափ նշանակություն ունեն ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտները: Այսպիսով, ճապոնիան այն բացառիկ երկրներից է, որտեղ

պատմամշակութային անցյալը և արդի միտումները, ազգային և ներազգային փորձը արդյունավետ համադրված են, և հանցագործությունը այս երկրում գտնվում է համեմատական ցածր ցուցանիշի վրա: Միևնույն ժամանակ հեղինակը առաջ է քաշում հանցագործ վարքի նկատմամբ սոցիալական վերահսկողության ինստիտուտների գործունեության արդյունավետության չափանիշները՝ իրավապահ ինստիտուտների գործառնության հումանիզացումը և հանցագործությունների թվի նվազումը, այդ թվում՝ նաև լատենտայնության նվազումը: Այսպիսով, արդյունավետությունը ոչ միայն քանակական ցուցանիշ է, այլ նաև որակական, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես է համակարգը արձագանքում հանցագործ վարքին: Իրապես, այս մոտեցումը ունեն արևմտյան հասարակությունները՝ չբացառելով հանցագործին բացահայտելու, նրան ըստ կատարած հանցագործության պատժելու և միաժամանակ մարդու իրավունքները հարգելու սկզբունքների միաժամանակյա իրագործումը: Այս քաղաքականությունը արդեն մեկ տասնամյակից ավելի որդեգրվել է նաև ՀՀ իրավապահ մարմինների՝ ոստիկանության, արդարադատության համակարգի կողմից, սակայն արդյունքների մասին խոսելը դեռ վաղ է: Ինչպես նշում է տեսաբան Է. Հարություն-

յանը, ցանկացած համակարգ ունի իրավական ու գործունեության կողմեր: Եվ եթե օրենսդրական ձևակերպում ստանալուց հետո այն կորցնում է իր «անցումային» վիճակը, ապա գործունեության տեսանկյունից իրավապես այլևս նոր հիմունքներ ունեցող համակարգը դեռևս պահպանում է անցումային կարգավիճակը, քանի դեռ չի ավարտվել հասարակության գոյության ու գործառնության սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, բարոյահոգեբանական ու կառուցվածքային-ինստիտուցիոնալ հիմունքների տրանսֆորմացիան և չեն գործում համակարգի ինքնավերարտադրության մեխանիզմները:³ Հետևապես մեր հասարակությունը դեռևս շատ լուրջ խնդիր ունի այս քաղաքականության հետևողական զարգացումն ապահովելու, հիմնարար սկզբունքները պահելու, դրանց համար բավարար հասարակական, քաղաքական կամք և մարդկային ներուժ զարգացնելու հարցում: Միայն այս պարագայում սոցիալական վերահսկողության համակարգը ունակ կլինի արդյունավետ գործելու, կանխելու հանցագործ վարքի և ընդհանուր առմամբ հանցավորության միտումները, ինչպես նաև դիմագրավելու արդի աշխարհի նոր մարտահրավերներին:

Օգտագործված գրականություն

1. Բերգեր Պ.Լ. Սոցիոլոգիայի ներածություն, Հումանիստական հեռանկար, Մ., 1996:
2. Հարությունյան Է. Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Երևան, 2000:
3. Յադով Վ. Ա. Տրանսֆորմացիոն հասարակությունը, Մ., 2001:
4. Афанасьев В., Гилинский Я. Девиантное поведение и социальный контроль в условиях российского кризиса. СПб., 1995.
5. Лунеев В.В. Преступность в XXI веке (методология прогноза) социологические исследования, 1996. N 7.
6. Погосян Г. А. Армянское общество в трансформации. Лусабац, Ер., 2003.
7. Merton R K. Social Theory and Social Structure. 2nd Revised Edition. New York: Free Press, 1968.

¹ Տե՛ս Բերգեր Պ.Լ. Սոցիոլոգիայի ներածություն, Հումանիստական հեռանկար, Մ., 1996, էջ 58:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 68:

³ Տե՛ս Հարությունյան Է. Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Երևան, 2000, էջ 241:

⁴ Տե՛ս Лунеев В.В. Преступность в XXI веке (методология прогноза) социологические исследования, 1996. N 7. С. 95.